

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 252–260

doi 10.15421/26190219

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 093.3 (477) «1921–1991»

**Козацькі літописи Самовидця,
Г. Граб'янки та С. Величка
у студіях радянської історіографії**

Т. В. Войцеховська

магістр історії, аспірантка

ORCID: 0000–0002–5097–6787

Researcher ID: AAD-4434–2019

tvoitsekhovska@yahoo.com

Дніпровський національний університет

імені Олеса Гончара,

проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро,

Україна, 49010;

Дніпропетровський національний історичний

музей імені Д. І. Яворницького,

проспект Дмитра Яворницького,

16, м. Дніпро, Україна, 49027

Анотація. *Мета статті* – аналіз козацьких літописів Самовидця, Г. Граб'янки та С. Величка у історичних дослідженнях протягом 1917–1991 рр. *Методи дослідження:* компаративний, системно-структурний, історико-типологічний, історико-генетичний. Проблема вивчення українських літописів XVI–XVIII ст. радянською історіографією досліджувалася порівняно мало. В більшості випадків літописи військових канцеляристів розглядаються у загальному контексті літописознавства, а хронологія історіографічних оглядів обмежується серединою 60-х років XX ст. *Основні результати:*

в статті розглянуто праці радянських дослідників, які вивчали феномен козацького літописання. Розкрито основні сюжети для студій над літературою канцеляристів, зокрема: датування, місце створення та особа авторів пам'яток; фактографічна точність повідомлень, особливості джерельної бази, використаної канцеляристами, дослідження списків і редакцій літописів та порівняння їх між собою, а також особливості світогляду авторів, їхня оцінка історичних подій та діячів. Досліджено особливості студій радянських вчених під впливом марксистської ідеології. В ряді випадків дослідники вимушені були не зачіпати політичні та ідеологічні аспекти, що суперечили офіційним догмам і трактувати історичні події в дискурсі класової боротьби. Проте окремі напрацювання радянських істориків є актуальними і на сьогодні, зокрема, це стосується вивчення списків та редакцій козацьких літописів, а також особливостей їхньої джерельної бази. *Практичне значення:* рекомендується для використання у дослідженнях з історіографії та історії України. *Оригінальність:* узагальнено наукові напрацювання дослідників радянської доби стосовно літератури канцеляристів. *Наукова новизна:* вперше систематизовано праці вчених 1917–1991 рр., у яких вивчалися козацькі літописи Самовидця, Г. Граб'янки та С. Величка. *Тип статті:* оглядова.

Ключові слова: історіописання; Гетьманщина; військові канцеляристи; хроніки, історіографічний огляд.

Надійшла до редколегії 05.11.2019

Прорецензована 12.12.2019

Рекомендована до друку 26.12.2019

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 252–260

doi 10.15421/26190219

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 093.3 (477) «1921–1991»

**Казацкие летописи Самовидца,
 Г. Грабянки и С. Величко
 в исследованиях советской
 историографии**

Т. В. Войцеховская

магистр истории, аспирантка

ORCID: 0000–0002–5097–6787

Researcher ID: AAD-4434–2019

tvoitsekhovska@yahoo.com

*Днепропетровский национальный университет
 имени Олеся Гончара,
 проспект Гагарина, 72, г. Днепро,
 Украина, 49010;*

*Днепропетровский национальный исторический
 музей имени Д. И. Яворницкого,
 проспект Дмитрия Яворницкого, 16,
 г. Днепр, Украина, 49027*

Аннотация. Цель статьи – анализ казацких летописей Самовидца, Г. Грабянки и С. Величка в исторических исследованиях в течение 1917–1991 гг. Методы исследования: компаративный, системно-структурный, историко-типологический, историко-генетический. Проблема изучения украинских летописей XVI–XVIII вв. советской историографией исследовалась сравнительно немного. В большинстве случаев летописи военных канцеляристов рассматриваются в общем контексте летописеведения, а хронология историографических обзоров ограничивается серединой 60-х годов XX в. Основные результаты:

в статье рассмотрены труды советских исследователей, изучавших феномен казацкого летописания. Раскрыты основные сюжеты для студий над литературой канцеляристов, в частности: датировка, место создания и авторы сочинений; фактографическая точность сообщений, особенности источниковой базы, используемой канцеляристами, исследования списков и редакций летописей и сравнение их между собой, а также особенности мировоззрения авторов, их оценка исторических событий и деятелей. Рассмотрены особенности исследований советских ученых под влиянием марксистской идеологии. В ряде случаев исследователи вынуждены были не изучать политические и идеологические аспекты, которые противоречили официальным догмам и трактовать исторические события в дискурсе классовой борьбы. Однако отдельные наработки советских историков актуальны и сегодня, в частности, это касается изучения списков и редакций казацких летописей, а также особенностей их источниковой базы. Практическое значение: рекомендуется для использования в исследованиях по историографии и истории Украины. Оригинальность: обобщены научные наработки исследователей советского периода относительно литературы канцеляристов. Научная новизна: впервые систематизированы труды ученых 1917–1991 гг., в которых изучались казацкие летописи Самовидца, Г. Грабянки и С. Величка. Тип статьи: обзорная.

Ключевые слова: историописание; Гетьманщина; военные канцеляристы; хроники; историографический обзор.

Поступила в редколлегию 05.11.2019

Прорецензирована 12.12.2019

Рекомендована в печать 26.12.2019

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 252–260

doi 10.15421/26190219

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK 508.95

**Cossacks Chronicles of Eyewitness,
H. Hrabianka's and S. Velychko's
in studies in Soviet historiography**

T. V. Voitsekhovska

Master of History, graduate student

ORCID: 0000–0002–5097–6787

Researcher ID: AAD-4434–2019

tvoitsekhovska@yahoo.com

Oles Honchar Dnipro National University
72 Gagarin avenue, Dnipro, Ukraine, 49010;
Dnipropetrovsk National Historical
Museum D. I. Yavornytsky, Dmytro Yavornytsky
Avenue, 16, Dnipro, Ukraine, 49027

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the Cossack chronicles of Samovydet, H. Hrabianka's, and S. Velychko's in historical research during 1917–1991. Research methods: comparative, system-structural, historical-typological, historical-genetic. The problem of studying Ukrainian chronicles of the XVI–XVIII centuries of the Soviet historiography has been studied relatively little. In most cases, the chronicles of military chancellorists are considered in the general context of study of the chronicles, and the chronology of historiographic reviews*

is limited to the mid-1960s. *Main results:* The article deals with the works of Soviet researchers who studied the phenomenon of Cossack chronicles. The main subjects for the studies on the literature of the Chancellery are revealed, in particular: dating, place of creation and identity of the authors of the texts; the factual accuracy of the messages, the features of the source base used by the Chancellorists, the study of the lists and editions of the chronicles and their comparison among themselves, as well as the peculiarities of the authors' outlook, their assessment of historical events and figures. The peculiarities of the studies of Soviet scholars under the influence of Marxist ideology are investigated. In a number of cases, researchers have been forced not to touch political and ideological aspects that contradicted official dogmas and interpret historical events in the discourse of class struggle. However, some of the workings of Soviet historians are still relevant today, including the study of the lists and editions of the Cossack chronicles and the features of their source base. *Practical meaning:* recommended for use in historiography studies and history of Ukraine. *Originality:* Generalized scientific work of Soviet scholars on the literature of Chancellorist. *Scientific novelty:* for the first time the works of scientists of 1917–1991 were systematized, in which the Cossack chronicles of Samovydet, G. Hrabianka and S. Velichko were studied. *Type of the article:* Review.

Key words: Historiography; Hetmanate; Military Chancellorists; Chronicles; Historiographical Review.

Received 05.11.2019

Reviewed 12.12.2019

Accepted 26.12.2019

Постановка проблеми. Вивчення козацьких сюжетів протягом 1917–1991 рр. було детерміновано офіційною радянською ідеологією. На той період українська історична наука розвивалася в рамках радянської, яка нівелювала національно-державницькі тенденції, натомість віддаючи перевагу формаційній теорії та концепціям класової боротьби. Козацька спадщина розглядалася переважно у контексті соціально-економічної історії та історії визвольних змагань.

Історіографія цієї наукової проблеми є малодослідженою. До цієї теми звертався Я. І. Дзира, досліджуючи вивчення українських літописів XVI–XVIII ст. радянською історіографією (Дзира, Я. І., 1968) та І. Я. Дзира у розвідці про українське літописання XV–XVIII ст. у історіографії 1918–1935 рр. (Дзира, І. Я., 2012). Незважаючи на ці ґрунтовні праці, літописи військових канцеляристів розглядаються у загальному контексті літописознавства, а хронологія історіографічних оглядів обмежується серединою 60-х рр. Існують окремі спеціальні дослідження, присвячені конкретним історикам та в тому числі їх студіям про феномен козацького літописання, такими є, зокрема, статті І. Дзирі про О. Апанович (Дзира, І. Я., 2011) та М. Маркевич про Д. Багалія (Маркевич, М., 2012).

Метою статті є аналіз козацьких літописів Самовидця, Г. Граб'янки та С. Величка в історичних дослідженнях протягом 1917–1991 рр. Студіям закордонних та діаспорних істориків доцільно присвятити окреме дослідження, оскільки вони не детерміновані марксистською ідеологією.

Джерела. Дослідження спирається на масив статей та монографій радянських дослідників, які звертались у своїх студіях до теми козацького літописання.

Виклад основного матеріалу. Першим етапом дослідження козацьких літописів у добу радянської історіографії умовно можна вважати 1920 – початок 1930-х рр. З 30-х рр. XX ст., через припинення політики українізації, політичні репресії проти української інтелігенції, Голодомор та початок Другої світової війни зупиняється поступ української історичної науки. Національні питання нівелюються та розглядаються в контексті загальної радянської історії.

Однією з перших праць, де згадувалися козацькі літописи була «Історія українського письменства». С. Єфремова. В розділі IV вчений проаналізував літопис Самовидця. На думку дослідника, автором пам'ятки був «Український шляхтич, що служив при військовій канцелярії й свої записи почав десь близько 70-х років XVII ст.» (Єфремов, С., 1995, с. 143). С. Єфремов описав освіту автора літопису, його погляди, мову й стиль тексту.

Твір Г. Граб'янки дослідник вважає слабким, виходячи з літературних якостей: «Літературній стороні цієї праці дуже пошкодила тенденція писати високим стилем...» (Єфремов, С., 1995, с. 145), і майже не зупинився на ньому. А от «Сказання...» С. Величка, на думку вченого, є найцікавішим, оскільки його мета не просто переповісти фактичні відомості, а й зібрати документальний матеріал. Проте найбільша цінність пам'ятки, вважав Єфремов, полягає в тому, що Величко є виразником ідеології козацтва XVII–XVIII ст. (Єфремов, С., 1995, с. 145–146).

Найбільше уваги радянські дослідники початку XX ст. приділяли літопису Самовидця, зокрема питанню його атрибуції. У статті «Хто ж був Самовидець?» В. Романовський наголошував, що його теорія була підготована працею В. Модзалевського (Модзалевський, В., 1919, 1920–1922). В ній докладно описано життєвий шлях та діяльність першого генерального підскарбія Гетьманщини Р. Ракушки, «... для чого використали всі відомі нам друковані й архівні джерела, побіжно торкалися різних історичних питань, зв'язаних з життєписом Ракушки» (Модзалевський, В., 1919, 1920–1922, с. 44). В. Романовський, використовуючи дані згаданої праці В. Модзалевського й аналізуючи літопис Самовидця, дійшов до висновку, що автором літопису Самовидця був саме Роман Ракушка-Романовський. Порівнявши між собою життєвий шлях Ракушки та окремі місця літопису Самовидця, В. Романовський стверджував, про їх дивовижну тотожність (Романовський, В., 1925, с. 61).

Д. Багалій також характеризував феномен козацького літописання. Дослідник описав історію вивчення літопису Самовидця і звернув увагу на допущені О. Бодянським помилки при публікації пам'ятки. Важливими були й текстологічні студії над літописом, у результаті яких він стверджував, що текст пам'ятки скорочувався при переписуванні. Д. Багалій намагався виокремити з літопису частину тексту, яка була написана з джерел, та спогади безпосередньо самого «Самовидця». На відміну від інших дослідників, Д. Багалій не називав конкретну особу автором указаної історичної праці «Не маємо жоднісіньких окремих відомостей про автора літопису і їх треба здобувати, критично розглядаючи сам текст літопису» (Багалій, Д. І., 2001, с. 130).

Вчений приділив увагу і «Дійствам презильної брані» Г. Граб'янки. Зокрема, проаналізовано історію видань пам'ятки, її джерельну базу, структуру, літературність образів тексту. Д. Багалій вивчав проблему датування тексту літопису, вважаючи його пам'яткою XVIII ст. На думку дослідника,

Г. Граб'янка користувався літописом Самійла Зорки як історичним джерелом для своєї праці, проте називав його «Діаріуш наших воинов, в обозі писаний». Д. Багалій був переконаний, що не варто звинувачувати Г. Граб'янку у фальсифікації історичних подій, бо він «...сам був правдолюбець і залежав у здійсненні свого бажання тільки од своїх джерел» (Багалій, Д. І., 2001, с. 149).

Серед усіх козацьких літописів Д. Багалій вказував на найбільшу джерельну вартість твору С. Величка. Вчений структурно поділяв пам'ятку на дві частини: першу – до 1690 р., яка складена скоріш за все на підставі джерел та спогадів автора, та другу частину – до 1720 р. Аналізуючи джерельну базу літопису, дослідник припускав існування такого джерела, як щоденник С. Зорки, вказуючи, що Величкові не було потреби його вигадувати.

О. Дорошкевич у «Підручникові історії української літератури» літературу канцеляристів розглядає як джерело до вивчення суспільно-політичних поглядів тогочасної суспільної верхівки: «Козацькі літописи найбільше склалися серед українського шляхетства й виявляли його ідеологію...» (Дорошкевич, О., 1924, с. 49–50).

Феномен козацького літописання досліджував літературознавець М. Возняк. На думку вченого, літопис Самовидця укладений на Лівобережжі, але автор твору походив із Правобережжя, а за соціальним статусом – канцелярист або шляхтич українського походження. Дослідник також проаналізував стиль і мову літопису, погляди та політичні симпатії автора.

Твір Г. Граб'янки вчений називав «першою спробою систематичної зв'язної історії України» (Возняк, М., 1924, с. 385). М. Возняк описав біографію гадацького полковника Граб'янки, джерела твору та проаналізував звеличення Хмельниччини у «Дійствіях презильної брані». Досліджуючи працю С. Величка, вчений відзначав, що на його стиль, очевидно, вплинула схоластична освіта (Возняк, М., 1924, с. 388). М. Возняк характеризував С. Величка як історика, вказуючи на те, що він «Цінний своїм літературним боком» (Возняк, М., 1924, с. 394). Слабким місцем літопису історик називає не критичність запозиченого С. Величком чужого матеріалу (Возняк, М., 1924, с. 396).

У 1933 р. опублікована стаття М. Возняка «Хто ж був автором т. зв. Літопису Самовидця», в якій вчений дійшов до висновку, що автором пам'ятки є шляхтич Федір Кандиба. До такої думки дослідник дійшов, проаналізувавши лист та заяву до короля Михайла Вишневецького, які були написані старшиною гетьмана Дорошенка на Запоріжжя. Вчений порівнював ці рукописи з текстом літопису Самовидця на предмет характерних рис правопису та мови Ф. Кандиби.

Крім цього, М. Возняк порівнював біографію Ф. Кандиби з текстом літопису Самовидця. Але, незважаючи на цю теорію, вчений не міг достеменно стверджувати, що йому вдалось її довести: «Висловлюючи думку, що більше від усіх дотеперішніх кандидатів має право на Самовидця Федір Кандиба, з прикрістю стверджую, що не вдалось мені у Львові й до Львова роздобути якийсь опис бою чи яке звідомлення цього роду пера Кандиби...» (Возняк, М., 2011, с. 216).

У докладній розвідці про літопис С. Величка П. Клепацький описав біографію автора та досліджував особливості джерельної бази твору. Важливою заслугою його статті є спроба виокремити з «Сказання...» С. Величка щоденник С. Зорки методом текстового аналізу твору. П. Клепацький вважав, що секретар Б. Хмельницького С. Зорка є реальною історичною особою. Дослідник називав С. Величка справжнім істориком свого часу, вказуючи на його критичне ставлення до джерел та відзначав патріотизм та релігійність козацького літописця (Музичко, О., 2009).

О. Оглоблін вважав основним джерелом для відповіді на питання атрибуції літопису Самовидця сам текст пам'ятки. Дослідник проаналізував автобіографічні звістки в тексті літопису Самовидця. Завдяки цьому О. Оглоблін дійшов до висновку, що цікавість до церковних справ помітна з 1669 (або 1670) р., а друга частина літопису (1673–1702 рр.) написана особою духовного стану. На думку дослідника, «можливий автор Літопису – Роман Ониськович Ракушка-Романовський, генеральний підскарбій, один із видатних діячів Руїни, що потім довго кінчав своє бурхливе й різнобарвне життя під рясою стародубівського священика (Оглоблін, О., 1926, с. 192).

М. Андрусак вказав на два місця в літописі Самовидця, зокрема, повідомлення 1654 р. про надсилання царської платні козакам та повідомлення 1670 р. про подорож Р. Ракушки до Царгороду, які на його думку, суперечили авторству Р. Ракушки-Романовського. М. Андрусак вважав, що автором літопису міг бути І. Биховець, який був канцеляристом при гетьманах Многогрішному та Самойловичу. Цій гіпотезі бракувало підтвердження у вигляді «друкованого джерельного матеріалу, який би висвітлював докладніше життєпис Бихівця...» (Андрусак, М., 1928, с. 194).

Теорію про авторство І. Биховця підтримує й Л. Окіншевич, висловлюючи сумніви з приводу Р. Ракушки-Романовського як можливого автора літопису Самовидця (Окіншевич, Л., 1932). Підставою для цього стало повідомлення в пам'ятці про особливості функціонування податкової системи Лівобережжя протягом 1663–1668 рр., адже

в цей час Ракушка перебував на посаді генерального підскарбія.

А. Єршов у рецензії на працю М. Андруска аналізує теорії про авторство літопису Самовидця Р. Ракушки-Романовського, які висловили В. Романовський, М. Петровський та О. Оглоблін, вважаючи їх більш переконливими (Єршов А., 1929, с. 144). Дослідник спростовував зауваження, наведені М. Андруском, зокрема, про присутність Ракушки у Золотаренковім поході на Білу Русь та відрядження до його до Царгорода.

Найбільше дослідницької уваги феномену козацького літописання за доби радянської історіографії приділив М. Петровський. Одна з його статей була присвячена фактографічній точності повідомлень літопису Самовидця та атрибуції пам'ятки (Петровський, М., 1926). В першому розділі праці дослідник аналізує помилкові та неточні повідомлення Самовидця, а в другому на основі зіставлення біографії р. Ракушки та тексту літопису, доводить що саме Ракушка є найбільш ймовірним автором даного твору. В наступній праці «До історії Руїни» М. Петровський проаналізував повідомлення про Чигиринську раду 1657 р. та ставлення автора літопису Самовидця до гетьмана І. Виговського (Петровський, М., 1928, с. 1–80).

У 1928 р. була опублікована також студія вченого, присвячена літописові С. Величка, де найбільше уваги було приділено одному із джерел твору – діаріушу, написаному С. Зоркою, який нібито був секретарем Б. Хмельницького. У дослідника великий сумнів викликав факт існування С. Зорки, адже більше в жодному іншому джерелі XVII ст. не згадується така історична особа. Використавши текст діаріуша, виокремлений П. Клепацьким з літопису С. Величка, М. Петровський перевірів достовірність поданих в ньому повідомлень. Саме це дало йому змогу стверджувати, що щоденник С. Зорки є фальсифікатом (Петровський, М., 1928, с. 161–204).

У ґрунтовній монографії «Нариси історії України XVII – початку XVIII ст. (Досліди над літописом Самовидця)» дослідник розглянув умови, в яких виник феномен козацького літописання. На думку М. Петровського, «Літопис Самовидця написав сучасник, що був у багатьох випадках дуже близький до подій, а у деяких випадках був і свідком, і учасником подій» (Петровський М., 1930, с. 10). У монографії схарактеризовані питання датування, місця створення пам'ятки, джерел, до яких учений зараховує спогади автора та інших учасників подій, погляди автора на історичний процес загалом та ставлення до різних історичних діячів. Один з розділів присвячений доказам авторства Р. Ракушки-Романовського.

В останній частині монографії вчений перевіряє факти, подані Самовидцем. На думку дослідника, основною причиною недостовірної інформації в тексті пам'ятки є забуття самого автора, подекуди використання чуток та навмисне перекручування фактів.

З кінця 1950-х до кінця 1980-х рр. починається новий етап у вивченні феномену козацтва взагалі та козацьких літописів зокрема. М. Марченко подає історіографічну характеристику наукової дискусії, що розгорнулася в 1920–1930-х рр. навколо ймовірного автора літопису Самовидця, проте сам воліє називати творця пам'ятки «до певної міри загадковим анонімом...» (Марченко, М., 2009, с. 46). У своїй студії історик зосередився переважно на інтерпретації Самовидцем ряду історичних подій та постатей.

«Дії діяльності презильної брані» Г. Граб'янки, за Марченком відображають події з погляду нових історичних обставин XVIII ст. «Загально-історична концепція Граб'янки не позбавлена провіденціалізму, який властивий історикам раннього середньовіччя. Але вона не тотожна з літописцями церковного напрямку» (Марченко, М., 2009, с. 71). На методологію дослідження Марченка наклала свій відбиток марксистське трактування історії, наприклад, Граб'янка замальовується як «представник панівного класу, що негативно ставиться до класової боротьби» (Марченко, М., 2009, с. 72).

Дослідник розглядає літопис Величка як «літературно оброблений твір, що складається з великої кількості оповідань, побудованих на великому джерельному матеріалові, а також власних домислах автора» (Марченко, М., 2009, с. 72). Проте очевидним недоліком роботи Величка вчений вважає його тенденційність.

У 1962 р. з'явився підручник М. М. Тихомирова «Источниковедение истории СРСР с древнейших времен до конца XVIII в.», де характеризувався й козацьке літописання. За словами вченого, історичні твори гетьманських канцеляристів можна трактувати як «произведения, рассказывающие о воссоединении Украины с Россией» (Тихомиров, М. Н., 1962, с. 362). Автором літопису Самовидця М. Тихомиров вважає Р. Ракушку-Романовського. Аналізуючи літописи Г. Граб'янки та С. Величка, Тихомиров вказує на їхню джерелознавчу вартість, адже вони містять ряд цікавих, подекуди навіть унікальних свідчень з української історії.

У своїх працях з джерелознавства та історіографії багато уваги дослідженню козацьких літописів приділяв Я. Дзира. В статті «Українська історіографія другої половини 17 – початку 18 ст. та перекази про Богдана Хмельницького» вчений

висловлює думку про багатоплановість козацьких історичних праць: «Назвати ці історичні твори... літописами у власному розумінні можна лише умовно... Ці давні пам'ятки насправді стоять на межі між історіографічними працями, історичними джерелами та художніми творами» (Дзира, Я. І., 1968, с. 171).

Найбільше дослідницької уваги Я. Дзира приділив літописові Самовидця, упорядником видання якого він виступив у 1971 р. Наукову проблему про джерелознавчу вартість козацьких літописів та компілятивний характер історіописання XVIII ст. було порушено Я. Дзирою у статті про ймовірні джерела О. Рігельмана для написання «Летописного повествования о Малой России и ее народе и козаках вообще». Використавши текстологічне дослідження, Я. Дзира дійшов до висновку, що О. Рігельман дві третини літопису Самовидця запозичив дослівно. За словами вченого: «Загальний опис Рігельманом подій української історії другої половини XVII ст. (а саме цьому періодові присвячені літописи Самовидця і Граб'янки) складено на основі згаданих праць козацьких літописів» (Дзира, Я. І., 1969, с. 167). Проте загальна структура козацьких літописів дещо змінена у «Літописному повістванні...».

У 1971 р. опублікована наступна стаття Я. Дзирі, яка присвячена літопису С. Величка. Дослідник докладно охарактеризував біографію автора пам'ятки, структуру і джерельну базу твору і розкрив суспільно-політичні погляди автора та його ставлення до історичних постатей доби Хмельниччини та Руїни (Дзира, Я. І., 1971). Ця стаття є по суті підсумком основних відомостей про особу С. Величка та його літопис.

З 1970-х по 1990-ті рр. виходить низка розвідок О. Апанович, чіє коло дослідницьких інтересів охоплювало історію України XVI–XVIII ст., історію козацтва та рукописної книги. Студії вченої зосереджувалися на особливостях формату козацького історіописання, праці канцеляристів як істориків, а найбільше – на вивченні та порівнянні між собою численних списків та редакцій рукописних історичних творів.

О. Апанович вважала, що козацькі літописи «...доречніше розглядати як поєднання різноманітних жанрів, яке складається з власних спогадів та мемуарів авторів, художніх оповідань та документів, які підпорядковані певній меті» (Апанович, Е. М., 1978, с. 199). У монографії «Рукописная светская книга XVIII в. на Украине» значну частину приділено саме характеристиці історичних рукописних збірників, до складу яких входять літописи Самовидця, Граб'янки та Величка. Зокрема, О. Апанович вивчала списки літопису Самовидця та виявила ще

два списки цієї пам'ятки – один 1735 р. та інший, який вона датувала 60-ми рр. XVIII ст.

Найбільше уваги у монографії приділено «Дійствам презильної брані» Г. Граб'янки. Проаналізувавши методи історіописання гадяцького полковника, хронологічні та іменні таблиці в тексті пам'ятки, дослідниця вважає, що, «користуючись сучасною термінологією, з деякими застереженнями працю Граб'янки можна назвати історичною монографією» (Апанович, Е. М., 1983, с. 140). Вивчаючи списки «Дійствій презильної брані», О. Апанович визначила старшу простору та коротку редакції пам'ятки, що завершується подіями, які відбулися незабаром після Переяславської ради 1654 р. У своїх наступних статтях, які вийшли друком уже в 1990-х рр., О. Апанович зосередилась на діяльності військових канцеляристів як істориків, їхні освіті та політичних уподобаннях (Апанович, О. М., 1995; Апанович, О. М., 1997).

Особливості археографічних видань козацьких літописів розглянуто у навчальному посібнику М. П. Ковальського та Ю. А. Мицика. Аналізуючи видання літопису С. Величка К. Лазаревською у 1926 р., дослідники вказують на ґрунтовну роботу з палеографічного опису та врахування всіх наявних списків пам'ятки, особливостей передачі тексту, а також характеризують публікацію літопису Величка Київською комісією з розбору давніх актів у 1848–1854 рр. Проте очевидним недоліком публікації праці С. Величка в 1926 р. М. Ковальський та Ю. Мицик вважають повну відсутність наукових коментарів до тексту (Ковальський, Н. П., Мыцык, Ю. А., 1986, с. 40–41).

Вчені також дають оцінку літописові Самовидця, опублікованому в 1971 р. Я. І. Дзирою. Серед переваг видання дослідники виокремлюють докладний науковий супровід, ряд показників, бібліографічний список та максимально точну передачу текст пам'ятки відповідно до списків твору. Але водночас учені вказують на «...недостаточное полное археографическое описание отдельных списков и редакций летописи, неиспользование двух из них, а также приведение в примечаниях лишь самых важных с точки зрения исторической исследования разночтений между отдельными списками» (Ковальський, Н. П., Мыцык, Ю. А., 1986, с. 60).

Висновки. Отже, протягом 1917–1991 рр. феномен літератури канцеляристів активно досліджувався радянськими вченими в руслі студій з історії козацтва. Основними сюжетами для вивчення стали: датування, місце створення та особа авторів пам'яток; фактографічна точність повідомлень, поданих козацькими істориками та критична верифікація історичних фактів із літописів; особливості джерельної бази, використаної канцеляристами;

грунтовне дослідження та порівняння між собою численних списків та редакцій літописів, а також особливості світогляду авторів, їхня оцінка історичних подій та діячів.

Найбільше дослідницької уваги було приділено літописові Самовидця, зокрема, питанню його атрибуції. Порівняно з іншими козацькими літописами, «Дійствія презильної брані» Г. Граб'янки аналізувалися значно менше і переважно на предмет стилістичних особливостей пам'ятки. В літописові С. Величка дослідники вивчали літературні прийоми, використані автором. Вчені продовжили дискусію з приводу достовірності діаріуша С. Зорки, одного із джерел «Сказання...» Величка.

На результати студій радянських вчених, звісно, вплинула домінуюча марксистська ідеологія, тому ряд оцінок і суджень про події Хмельниччини та доби Руїни, написані з точки зору класових взаємовідносин та суспільної боротьби. В ряді випадків дослідники вимушені були не зачіпати політичні та ідеологічні аспекти, що суперечили офіційним догмам, трактувати історію відносин Гетьманщини та Московського царства як двох братніх народів, а Переяславську угоду як одвічне прагнення до воз'єднання. Проте окремі напрацювання радянських істориків є актуальними і на сьогодні, зокрема, це стосується вивчення списків та редакцій козацьких літописів, а також особливостей їхньої джерельної бази.

Бібліографічні посилання

Андрусак, М., 1928. До питання про авторство Літопису Самовидця. *Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка* (т. 149), с. 189–194.

Апанович, Е. М., 1978. Историческая рукописная книга XVI–XVIII вв. в фондах Центральной научной библиотеки АН УССР. *Книга в России до середины XIX века*. с. 195–204. Ленинград: Наука.

Апанович, Е. М., 1983. *Рукописная светская книга XVIII в. на Украине. Исторические сборники*. Київ: Наукова думка.

Апанович, О. М., 1995. Українські літописці. *Неопалима купина*. (5–6), с. 171–186.

Апанович, О. М., 1997. Урядові службовці Гетьманщини – українська інтелігенція XVIII ст. *Український історичний журнал*. (2). с. 92–97.

Багалій, Д. І., 2001. Нарис української історіографії. Джерелознавство. Літописи. *Вибрані праці. Джерелознавство та історіографія історія України* (2), с. 29–201. Харків: Золоті сторінки.

Возняк, М., 1924. *Історія української літератури*. Т. 3: Віки XVI–XVIII, ч. 2. Львів: Накладом Т-ва «Просвіта».

Возняк, М., 2011. Хто ж був автором т. зв. Літопису Самовидця? *Студії над українськими літописами: Збірник наукових праць*, с. 150–236. Львів: ЛНУ імені Івана Франка.

Дзира, І. Я., 2012. Українське літописання XV–XVIII століть у вітчизняній історіографії 1918–1935 років. *Український археографічний щорічник*. (16–17), с. 300–326.

Дзира, І. Я., 2011. Олена Апанович як дослідник українського літописання. *Наукові записки національного університету «Києво-Могилянська академія»*. (117: Історичні науки), с. 65–70.

Дзира, Я. І., 1969. Джерельна основа праці О. Рігельмана з історії України. *Історіографічні дослідження в Українській РСР*. (2), с. 158–179.

Дзира, Я. І., 1971. Самійло Величко та його літопис (До 300-річчя від дня народження літописця). *Історіографічні дослідження в Українській РСР* (4), с. 198–223.

Дзира, Я. І., 1968. Українська історіографія II половини XVII – початку XVIII ст. та перекази про Богдана Хмельницького. *Історіографічні дослідження в Українській РСР* (1), с. 171–194.

Дзира, Я. І., 1968. Українські літописи XVI–XVIII ст. в радянській історіографії. *Історичні джерела та їх використання* (3), с. 177–189.

Дорошкевич, О., 1924. *Підручник історії української літератури*. Харків; Київ: Книгоспілка.

Єршов, А., 1929. Рец. на: Андрусак М. До питання про авторство літопису Самовидця. *Україна*. (Грудень), с. 142–145.

Єфремов, С., 1995. *Історія українського письменства*. Київ: Femina.

Ковальський, Н. П., Мыцык, Ю. А., 1986. *Анализ отечественных источников по истории Освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг. : Учебное пособие*. Днепропетровск: ДГУ.

Маркевич, М., 2012. Козацьке літописання в історіографічній спадщині Дмитра Багалія. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки» (19), с. 223–236.

Марченко, М., 2009. Українська історіографія від давніх часів до середини XIX ст. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. Вип. 3. Ч. 2. Київ: Інст. історії України.

Модзалевський, В., 1919, 1920–1922. Перший військовий підскарбій (1663–1669). Роман Ракушка-Романовський. *Записки історично-філологічного відділу Української Академії наук* (1, 2), с. 18–52, 29–59.

Музичко, О., 2009. Козакознавчі студії Одеської школи істориків професора І. А. Линниченка. *Чорноморська минувшина: записки відділу історії козацтва на Півдні України*, с. 143–156. Одеса: Фенікс.

Оглоблін, О., 1926. До питання про автора Літопису Самовидця. *Записки історично-філологічного відділу УАН* (7–8), с. 181–196.

Окіншевич, Л., 1932. До питання про автора літопису Самовидця. *Нариси з соціально-економічної історії України*, с. 1–26.

Петровський, М., 1928. До історії Руїни. *Записки Ніжинського інституту народної освіти* (VIII), с. 12–31.

Петровський, М., 1926. До питання про певність відомостей літопису Самовидця й про автора літопису (Романа Ракушку-Романовського). *Записки Ніжинського інституту народної освіти* (VI), с. 1–80.

Петровський, М., 1930. *Нариси історії України XVII – початку XVIII століть. (Досліди над літописом Самовидця)*. Харків : Державне вид-во України.

Петровський, М. Н., 1928. Псевдодіаріуш Самійла Зорки. *Записки історико-філологічного відділу УАН* (Т. 17), с. 161–204.

Романовський, В., 1925. Хто був «Самовидець»? *Україна* (5), с. 60–73.

Тихомиров, М. Н., 1962. *Источниковедение истории СССР. Выпуск 1. С древнейшего времени до конца XVIII века. Учебное пособие*. Москва : Издательство социально-экономической литературы.

Referenses

Andrusyak, M., 1928. Do pytan'nyia pro avtorstvo Litopysu Samovydcya [To the question of the authorship of the Chronicle of the Eyewitness]. *Zapysky Naukovogo Tovarystva im. T. Shevchenka* (t. 149), p. 189–194.

Apanovich, E. M., 1978. Istoricheskaja rukopisnaja kniga XVI–XVIII vv. v fondah Central'noj nauchnoj biblioteki AN USSR [Historical manuscript book of the XVI–XVIII centuries in the collections of the Central Scientific Library of the USSR Academy of Sciences]. *Kniga v Rossii do serediny XIX veka*. p. 195–204. Leningrad: Nauka.

Apanovich, E. M., 1983. *Rukopisnaja svetskaja kniga XVIII v. na Ukraine. Istoricheskie sborniki. [Handwritten secular book of the eighteenth century in Ukraine. Historical collections]*. Kyiv: Naukova dumka.

Apanovych, O. M., 1995. Ukrayins'ki litopysci [Ukrainian chroniclers]. *Neopalyma kupyna*. (5–6), p. 171–186.

Apanovych, O. M., 1997. Uryadovi sluzhbovci Get'manshhy'ny' – ukrayins'ka inteligenciya XVIII st [Government Officers of the Hetmanate-Ukrainian Intelligence of the 18th Century]. *Ukrayins'kyj istorychnyj zhurnal*. (2). p. 92–97.

Bagalij, D. I., 2001. Narys ukrayins'koyi istoriografii. Dzhereloznavstvo. Litopysy [Essay on Ukrainian historiography. Source Studies. Chronicles]. *Vy'brani praci. Dzhereloznavstvo ta istoriografiya istoriya Ukrayiny* (2), p. 29–201. Kharkiv: Zoloti storinky.

Voznyak, M., 1924. *Istoriya ukrayins'koyi literatury. T. 3: Viki XVI–XVIII, ch. 2 [History of Ukrainian Literature. Volume 3: The ages of XVI–XVIII, part 2]*. L'viv: Nakladom T-va «Prosvita».

Voznyak, M., 2011. Hto zh buv avtorom t. zv. Litopysu Samovydcya? [Who was the author of the so-called the Chronicles of the Eyewitness?]. *Studii nad ukrayins'kymy litopysamy: Zbirnyk naukovykh prac'*. p. 150–236. L'viv: LNU imeni Ivana Franka.

Dzyra, I. Ya., 2012. Ukrayins'ke litopysannya XV–XVIII stolit' u vitchyznyaniy istoriografii 1918–1935 rokiv [Ukrainian Chronicle of the XV–XVIII Centuries in the National Historiography of 1918–1935]. *Ukrayins'kyj arheografichnyj shchorichnyk* (16–17), p. 300–326.

Dzyra, I. Ya., 2011. Olena Apanovych yak doslidnyk ukrayins'kogo litopysannya [Elena Apanovich as a researcher of Ukrainian chronicle]. *Naukovi zapysky nacional'nogo universytetu «Kyevo-Mogylyans'ka akademiya»* (117: Istorychni nauky), p. 65–70.

Dzyra, Ya. I., 1969. Dzherel'na osnova praci O. Rigel'mana z istorii Ukrayiny [Source of O. Riegelman's

work on the history of Ukraine]. *Istoriografichni doslidzhennya v Ukrayins'kij RSR*. (2), p. 158–179.

Dzyra, Ya. I., 1971. Samijlo Velychko ta jogo litopys (Do 300-richchya vid dnya narodzhennya litopysca) [Samijlo Velychko and his Chronicle (To the 300th Anniversary of the Chronicler's Birthday)]. *Istoriografichni doslidzhennya v Ukrayins'kij RSR*. (4), p. 198–223.

Dzyra, Ya. I., 1968. Ukrayins'ka istoriografiya II polovyny XVII – pochatku XVIII st. ta perekazy pro Bogdana Hmel'nyczkogo [Ukrainian historiography of the second half of the XVIII –early XIX centuries. and stories about Bohdan Khmelnytsky]. *Istoriografichni doslidzhennya v Ukrayins'kij RSR*. (1), p. 171–194.

Dzyra, Ya. I., 1968. Ukrayins'ki litopysy XVI–XVIII st. v radyans'kij istoriografii [Ukrainian chronicles of the XVI–XVIII centuries. in Soviet historiography]. *Istorychni dzherela ta yih vykorystannya*. (3), p. 177–189.

Doroshkevych, O., 1924. *Pidruchnyk istorii ukrayins'koyi literatury [Textbook of history of Ukrainian literature]*. Kharkiv; Kyiv: Knygospilka.

Yershov, A., 1929. Recz. na: Andrusyak M. Do pytan'nyia pro avtorstvo litopysu Samovydcya [Review by: Andrusyak M. On the issue of authorship of the Chronicle of the Eyewitness]. *Ukrayina*. (Gruden'), p. 142–145.

Yefremov, S., 1995. *Istoriya ukrayins'kogo pys'menstva [History of Ukrainian Writing]*. Kyiv: Femina.

Koval'skij, N. p., Mycyk, Ju. A., 1986. *Analiz otechestvennykh istochnikov po istorii Osvoboditel'noj vojny ukrainskogo naroda 1648–1654 gg.: Uchebnoe posobie [Analysis of native sources on the history of the Liberation War of the Ukrainian people from 1648 to 1654: textbook]*. Dnepropetrovsk: DGU.

Markevych, M., 2012. Kozacz'ke litopysannya v istoriografichnij spadshhyni Dmytra Bagaliya [Cossack chronicle in the historiographical heritage of Dmitry Bagaliy]. *Naukovi zapysky Nacional'nogo universytetu «Ostroz'ka akademiya»*. Seriya «Istorychni nauky». (19), p. 223–236.

Marchenko, M., 2009. Ukrayins'ka istoriografiya vid davnih chasiv do serduny XIX st [Ukrainian historiography from ancient times to the middle of the nineteenth century]. *Ejdos. Al'manax teorii ta istorii istorichnoyi nauky. Vyp. 3. Ch. 2*. Kyiv: Inst. istorii Ukrayiny.

Modzalevs'kyj, V., 1919, 1920–1922. Pershyj vijs'kovyj pidskarbij (1663–1669). Roman Rakushka-Romanovs'kyj [The first military sub-treasure (1663–1669). Roman Rakushka-Romanovsky]. *Zapysky istorichno-*

filologichnogo viddilu Ukrayins'koyi Akademiyi nauk (1, 2), p. 18–52, 29–59.

Muzychko, O., 2009. Kozakoznavchi studiyi Odes'koyi shkoly istorykiv profesora I. A. Lynnychenka [Cossack Studies of the Odessa School of Historians by Professor I. A. Lynnychenko]. *Chornomors'ka mynushyna: zapysky viddilu istoriyi kozactva na Pivdni Ukrayiny*, p. 143–156. Odesa: Feniks.

Ogloblin, O., 1926. Do pytannya pro avtora Litopysu Samovydcya [To the question about the author of the Chronicle of the Eyewitness]. *Zapysky Istorychno-Filologichnogo Viddilu UAN*. (7–8), p. 181–196.

Okinshevych, L., 1932. Do pytannya pro avtora litopysu Samovydcya [To the question about the author of the Chronicle of the Eyewitness]. *Narysy z social'no-ekonomichnoyi istoriyi Ukrayiny*. p. 1–26.

Petrovskyj, M., 1928. Do istoriyi Ruyiny [To the history of the Ruins]. *Zapysky Nizhyns'kogo instytutu Narodnoyi osvity*. (VIII), p. 12–31.

Petrovs'kyj, M., 1926. Do pytannya pro pevnist' vidomostej litopysu Samovydcya j pro avtora litopysu

(Romana Rakushku-Romanovs'kogo) [To the question of the authenticity of the information of the Chronicle of the Eyewitness and of the author of the chronicle (Roman Rakushko-Romanovsky)]. *Zapysky Nizhyns'kogo instytutu Narodnoyi osvity*. (VI), p. 1–80.

Petrovs'kyj, M., 1930. *Narysy istoriyi Ukrayiny XVII – pochatku XVIII stolit'.* (Doslidy nad litopysom Samovydcya) [Essays on the History of Ukraine in the XVII – the Eighteenth Centuries (Experiments on the Chronicle of the Samovydcets)]. Kharkiv: Derzhavne vyd-vo Ukrayiny.

Petrovs'kyj, M. N., 1928. Psevdodiariush Samijla Zorky' [The pseudodiarius of Samiylo Zorka]. *Zapysky istory'ko-filologichnogo viddilu UAN*. (T. 17), p. 161–204.

Romanovs'kyj, V., 1925. Hto buv «Samovydecz»? [Who was the «Eyewitness»?]. *Ukrayina*. (5), p. 60–73.

Tihomirov, M. N., 1962. *Istochnikovedenie istorii SSSR. Vypusk 1. S drevnejshogo vremeni do konca XVIII veka. Uchebnoe posobie* [Source History of the USSR. Issue 1. From ancient times to the end of the eighteenth century. Tutorial]. Moskva: Izdatel'stvo socialno-jeconomicheskoy literatury.